

sını istemiştir. Türk topluluklarının tarih şuurunu geliştirerek geçmişte kurdukları, başta Altın Orda Devleti olmak üzere, büyük devletlere ve hâkim millet olma dönemlerine sıklıkla atıfta bulunmuştur. Eğitim kurumlarının tamamında sadece dinî ve ahlakî derslerin değil hayatın, çağın şartlarının gerektirdiği; mantık, matematik, coğrafya ve tarih gibi ilimlerin de öğretilmesi gerektiğini savunmuş ve açılmasına öncülük ettiği usûl-i cedit mekteplerinde bunu başarmıştır. Bu açıdan Gaspıralı, Rusya idaresinde yaşayan müslüman Türkler arasında usûl-i cedit mekteplerinin ilk kurucusu ve ilk öğretmeni olmasının yanında Türk dünyası gazeteciliğinin de en önemli ismidir.

Rusya hakimiyetinde yaşayan müslüman Türkler'in ekonomik açıdan daha iyi bir duruma gelebilmele-ri için mücadele eden yazar, yardımlaşma ve hayır cemiyetlerinin kurulmasına da gayret göstermiştir. Bilhassa müslüman Türk kadınlarının toplumsal hayatta ve eğitimde görünür olmasına çalışmış, eşi ve kızıyla bu konuda önemli gayretlerde bulunmuştur. Gaspıralı, Rusya hakimiyetindeki Türkler'in ilk kadın dergisi olan *Âlem-i Nisvân*'ı 1905'te kızı Şefika Gaspıralı idaresinde çıkarmaya başlamıştır. O, "dilde, fikirde ve işte birlik" ilkesi çerçevesinde hem bütün Türk coğrafyalarında anlaşılabilen bir ortak Türkçe oluşturmaya hem de modernleşmede yeni bir hamle ortaya koymaya çaba göstermiştir. Gerçekleştirdiği bütün faaliyetlerde hep ince, ihtiyatlı, tedbirli ve tedricî bir siyaset gütmüş ve şeffaf olmaya çalışmıştır. Bir taraftan katı Rus siyasî yönetimi ve bürokratlarıyla mücadele ederken diğer taraftan yine aynı katılıktaki kadimci-gelenekçi mollalarla uğraşmıştır.

İçinde bulunulan sıkıntılı zamanı basit bir Batı-Doğu karşıtlığından ziyade derin bir kültür ve medeniyet farklılaşması şeklinde anlayan Gaspıralı, Ruslar'la müslüman Türkler'in birbirini daha kolay anlayarak birlikte, birbirinin kimliğini, dinini, dilini kabul ederek huzur içinde yaşayacak taraflar olduğunu Rus idarecilerine göstermeye çalışmıştır. Rus ve Batı toplumundan faydalanarak modern bir müslüman-Türk toplumunu ve hatta modern bir İslam toplumunu vücuda getirmeyi hayal etmiştir. Öncüleri arasında yer aldığı usûl-i cedit hareketi sadece okuma yazmada yeni bir metot ve fen bilimlerinin okutulmasından ibaret değil, bütüncül bir eğitim, toplum ve kalkınma reformunu içermektedir. Ona göre eğitim ve dil alanında oluşacak bilinç dile, dine, kültüre ve sosyal hayata yansıtacak ve böylece her yönden Rusya'daki Türkler'in millî ve manevî uyanışı gerçekleşecektir. Gaspıralı açısından dinî ve millî kimlik beraberce, toplumun

siyasî birliğini ve kimliğini sağlamlaştıracak ve vatan-vatan toprağı gibi kavramları pekiştirecektir.

İsmail Gaspıralı'nın siyasî faaliyetlerinde temel unsur insan ve aynı din ve kültür etrafında toplanmış toplumdur. Siyaset ve ahlakın birbiriyle ne kadar ilişkili ve iç içe geçmiş bulunduğu farkında olarak, insanı insan yapan en önemli değer olan ahlak olduğunu her defasında dile getirmiştir. İnsan ilişkilerinin temelini ne mal mülk ne de fayda olduğunu, esas temelin ahlak olduğunu vurgulamıştır. Rusya'da ve Batı'da o dönemde yaygın olan faydacılık, sosyalizm ve kapitalizmi eleştirmiştir. Dolayısıyla mülkiyetin inkârına, sermayenin belirli ellerde toplanmasına, sermayenin tamamıyla reddine ve mutlak eşitliğe karşı çıkmıştır. Bilhassa 1885'te İstanbul'da bastırıldığı *Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvâzene* adlı risalesinde ciddi bir Batı medeniyeti tenkidi de yapmıştır. İsmail Gaspıralı, Türk modernleşmesinin ve millî ve manevî kimlik bilincinin uyanmasının öncülerindedir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Yavuz v. dğr. *İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri I: Roman ve Hikâyeleri*. İstanbul 2003.
- Ayvazov, Hasan Sabri. *İsmail Bey'in Muhtasar Tercüme-i Hâli. Tercüman Gazetesi Eki*, t.y.
- Fahreddin, Rızaeddin, "İsmail Bey Gasprinski". *Şûra*. 21-24 (1914).
- Gaffarova, Feride Y. *İsmail Bek Gasprinskiy*. Kazan 2004.
- İsmail Bey Gaspıralı İçin*. ed. H. Kırmılı v. dğr. Ankara 2004.
- Kırmılı, Hakan. *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*. Ankara 1996.
- a.mlf. "Gaspıralı, İsmâil Bey". *DİA*. 1996, XIII, 392-395.
- Kolcu, Ali İhsan. *Hasan Sabri Ayvazof Tarafından Hazırlanan İsmail Gaspıralı Albümü ve Gaspıralı İsmail: Hayatı-Eserleri, Usûl-i Cedit Hareketi İçindeki Yeri*. İstanbul 1999.
- Osmanov, Mirkasım – Rahimov, Süleyman. *İsmail Gasprinskiy*. Kazan 2006.

İbrahim MARAŞ

GAZDAN KORUNMA DERSİ

(1931-1949)

Ortaöğretim ve öğretmen yetiştiren
okullarda okutulan bir ders.

1850'lerden itibaren kimya araştırmalarında yaşanan gelişmelerle ortaya çıkan zehirli gazlar, savaşların yapısını değiştirmiş ve askerî literatüre

yeni bir savaş yöntemi eklemiştir. İlk defa I. Dünya Savaşı'nda Almanlar tarafından kullanılan zehirli gazlar, savaşı cephe gerisindeki sivil halka taşımıştır. I. Dünya Savaşı'nda edinilen bu tecrübe, Türkiye'de olası bir savaş durumunda zehirli gazlardan korunma ve zehirli gazın etkisini azaltmada halkın bilinçlendirilmesi konusunu gündeme getirmiştir. Bu çerçevede halka açık konferanslar düzenlenerek, dergiler, bilgilendirici kitaplar, kanun ve talimatnameler hazırlanarak vatandaşların eğitilmesi amaçlanmıştır.

Türkiye'de eğitim sistemi içerisinde zehirli gazlardan korunma ilk defa Dârülfünun'da gündeme gelmiştir. Maarif Vekâleti 1929 yılında Dârülfünun'dan kimya ve tıp eğitimi gören öğrencilerin zehirli gazlara yönelik uygulamalı eğitim alabilecekleri bir enstitünün kurulması için ayrıntılı bir program hazırlamasını istemiştir. Ancak böyle bir enstitünün kurulduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Millî eğitim sisteminde zehirli gazlardan korunmaya yönelik ilk adım 1931'de atılmıştır. Büyük Erkân-ı Harbiye Sıhhiye Müfettişliği Kimya Şubesi müdürü kimyager Nuri Refet Korur'dan zehirli gaz tedrisatına dair bir program hazırlaması istenmiş, 11 Şubat 1931 tarihinde bu programın liseler, muallim mektepleri ve orta mekteplerde uygulanmasına karar verilmiştir. Söz konusu programda gazdan korunmanın ayrı bir ders olarak okutulmayacağı, liseler ve muallim mekteplerinde kimya dersi, orta mekteplerde fen bilgisi dersinde gaz konusu içinde işleneceği belirtilmiştir. Programda gaz tedrisatının öncelikli amacının öğrenciye gaz harbi hakkında genel bilgi sunmak ve olası bir gaz harbinde neler yapılması gerektiğini öğretmek olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca öğretmenlerden zehirli gazdan korunmanın önemini öğrencilere sürekli telkin etmeleri ve programı uygulamalı bir şekilde işlemeleri istenmiştir. Aynı yıl Nuri Refet Korur tarafından *Orta Mektep, Muallim Mektepleri ve Liseler İçin Muharebe Gazları* başlıklı bir ders kitabı hazırlanmıştır.

1931 yılında okullara tebliğ edilen program 1934'e kadar bu şekilde okutulmuştur. Program 1934'te "zehirli gazlardan korunma dersi" ismiyle tekrar ele alınmış ve müfredat programlarına "Lise ve Muallim Mektepleri ile Orta Mekteplerde Harplerde Kullanılan Zehirli Gaz Tedrisatı" başlığı ile eklenmiştir. 24 Aralık 1935 tarihinde dersin müfredat programını, ders kitaplarını, öğretmenler için kılavuz kitapları ve ders uygulamasında kullanılacak malzemeleri belirlemek için Avni Refik Berkman, Nuri Refet Korur ve Hikmet Konuralp'tan oluşan bir komisyon toplanmıştır. Komisyon kararına göre

ortaokullar için gazdan korunma dersinin müfredat programının olmasına karar verilmiştir. Dersin ortaokullarda fen bilgisi dersi içerisinde, fen bilgisi öğretmenleri tarafından verilmesine, sınavların da aynı ders kapsamında yapılmasına karar verilmiştir.

Komisyon dersin lise ve muallim mektepleri müfredatında da yer almasına karar vermiş ve dersin muhtevası gaz savaşlarının tarihçesi, kullanılan kimyevî maddeler ve sınıflama, gazların insanlara ve çevreye etkileri, ilk yardım ve gazlardan aktif ve pasif korunma yolları, korunma araçları olarak belirlenmiştir.

Dersin liselerde kimya derslerinde işlenmesine, derse kimya öğretmenlerinin girmesine ve ders sınavının kimya dersi kapsamında yapılmasına karar verilmiştir. Komisyon ayrıca lise son sınıfta bulunan öğrencilere dersin konferanslarla öğretilmesine ve konferansların sonunda öğrencilerin sınava tâbi tutulmasına karar vermiştir. *Gaz ve Gazdan Korunma Dersleri Hakkında Müfredat Programı* basılmış ve okullara gönderilmiştir.

Kültür Kurulu, komisyonca hazırlanan müfredat programına bağlı olarak ders ve kılavuz kitaplarının Nuri Refet Korur ile Hikmet Konuralp tarafından yazılmasına karar vermiştir. Ancak Hikmet Konuralp ve Nuri Refet Korur'un hazırladığı *Ortaokullar İçin Zehirli Gazlardan Korunma Dersleri* adlı kitap fazla ayrıntılı olduğu için öğretmen kitabı olarak kabul edilmiş, onun yerine Avni Refik Berkman ve Hikmet Konuralp tarafından hazırlanan *Ortaokullara Mahsus Zehirli Gazlardan Korunma Dersleri* adlı kitap ortaokullar için uygun görülmüş ve kabul edilmiştir. Aynı yıl yine Avni Refik Berkman ve Hikmet Konuralp'in hazırladığı *Zehirli Gazlardan Korunma Dersleri* adlı eser liseler ve öğretmen okullarında okutulmak üzere kabul edilmiştir. Söz konusu kitaplar 1938 yılında yeni program ve terimlere göre değiştirilerek Kadri Yaman ile Hikmet Konuralp tarafından tekrar yazılmış ve *Zehirli Gazlardan Korunma Dersleri* adıyla orta mektep ve lise ile muallim mektepleri için iki ayrı kitap olarak kabul edilmiştir. Ayrıca müfredat programlarında "Lise ve Muallim Mektepleri ile Orta Mekteplerde Harplerde Kullanılan Zehirli Gaz Tedrisatı" başlığı ile verilen program kaldırılarak dersin konuları kimya dersi müfredatı içine alınmış, 1949 yılında yeniden düzenlenen 1952'de uygulanmaya başlanan müfredat programlarında ise fen bilgisi ve kimya dersi içeriklerinden kaldırılmıştır.

İki savaş arası dönemde Türkiye'nin millî güvenlik meselesi olarak ele aldığı hava saldırıları ve zehirli gazlardan korunma meselesine dair farklı çalışmalarından söz edilebilir. "Zehirli Gaz Saldırılarına

Karşı Halkın Bilinçlendirilmesi ve Eğitimdeki Yansıması: Gazdan Korunma Dersi (1931-1940)” başlığıyla Sena Coşgun Kandal tarafından hazırlanan çalışma hava saldırıları ve zehirli gazlardan korunmanın eğitime yansıyan yönüne odaklanmıştır.

KAYNAKÇA

BCA, 30.10/45.292.19.

Coşgun Kandal, Sena. “Zehirli Gaz Saldırılarına Karşı Halkın Bilinçlendirilmesi ve Eğitimdeki Yansıması: Gazdan Korunma Dersi (1931-1940)”. *Turkish History Education Journal*. 5/2 (2017), s. 549-573.

Gaz ve Gazdan Korunma Dersleri Hakkında Müfredat Programı. İstanbul 1936.

Korur, Nuri Refet. *Orta Mektep, Muallim Mektepleri ve Liseler İçin Muharebe Gazları*. İstanbul 1931.

Ma'ârif Vekâleti Millî Talîm ve Terbiye Dairesi Kararları. 11.2.1931, Karar nr. 19; 31.1.1931, Karar nr. 171.

T.C. Kültür Bakanlığı, Kültür Kurulu Kararları. 12.3.1938, Karar nr. 20; 18.3.1938, Karar nr. 21; 24.12.1935, Karar nr. 197; 24.12.1935, Karar nr. 198; 30.12.1936, Karar nr. 146; 9.10.1936, Karar nr. 96.

Sena COŞGUN KANDAL

Gazi Muallim Mektebi

GAZİ ORTA MUALLİM MEKTEBİ ve EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ortaöğretime öğretmen yetiştirmek amacıyla açılan okul.

Türkiye’de açılan ilk orta öğretmen okulu, 16 Mart 1848’de öğretime başlayan Dârümuallimîn-i Rüşdî’dir. Bu okul, 1847’den sonra yeni açılmaya başlanan sivil rüştiyelere öğretmen yetiştirmek üzere planlanmıştır. Okul, zaman içinde birçok kere yeniden düzenlenmiş, farklı yapılanmalara sahne olmuştur. İbtidâî mekteplere öğretmen yetiştirmek için Dârümuallimîn-i Sıbyan (1868), kız rüştiye-

lerine öğretmen yetiştirmek için Dârümuallimât (1870) ve idâdîlere öğretmen yetiştirmek için de Dârümuallimîn-i Âliye (1891) açılmıştır. Bu okullar yapıları, öğretim yöntemleri vb. yönlerden birkaç defa değişiklik geçirmiş, 1915’te Dârümuallimîn ve Dârümuallimât nizamnameleri yeniden düzenlenmiştir.

Cumhuriyet döneminde adı geçen bu öğretmen okulları tüzüğü 1929’a kadar yürürlükte kalırken, yeni yasal düzenlemeler de yapılmıştır. Örneğin 13 Mart 1924 tarih ve 439 sayılı Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu’na göre ortaöğretim öğretmenleri, üniversitelerle yüksek ve orta öğretmen okullarında yetişecekti (3. madde). 1923’te toplanan I. Hey’et-i İlmiye’ce düzenlenen öğretim kademelelerinde ortaokul, lisenin birinci kademesi sayıldığı için, öğretmen kaynağı da birlikte (orta ve yüksek öğretmen okulu) düzenlenmiştir. Zamanla ortaokul bağımsız bir kademe olarak kabul edilince, 1926 tarih ve 789 sayılı kanun ortaokulu ve ortaokul öğretmenliğini de ayrı düzenlemiştir (5 ve 7. maddeler). 1923-24 öğretim yılında İstanbul’da açılan ikişer yıl süreli Kız Orta Öğretmen Okulu (Orta Dârümuallimât) ve Erkek Orta Öğretmen Okulu’nun (Orta Dârümuallimîn) ömürleri bir yıl olmuş, ikinci yıl öğrencileri Yüksek Öğretmen Okulu’na aktararak kapatılmıştır.

Ortaokullara öğretmen yetiştirmek için yeni bir okulun 789 sayılı kanuna göre başkent Ankara’da açılması kararlaştırıldığı halde uygun bina bulunmadığından Konya’da, Abdülhalim Çelebi Konağı’nda 1926 yılı sonlarında açılmıştır. Bu okul, sadece Türkçe bölümü olarak yatılı on altı öğrenciyle öğretime başlamıştır (1 Mart 1927). O senenin ekim ayında Ankara’ya taşınmış yeni yapılan Maarif Vekâleti binasına yerleşmiş ve aynı yıl pedagoji bölümü de eklenerek okulun adı “Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü” olmuştur. 1928-29 öğretim yılında yeni açılacak bölümlere lise düzeyinde öğrenci hazırlamak üzere ihzarî (hazırlık) sınıflar da açılmıştır. İhzarî sınıflar, ilköğretmen okullarının süresi altı yıla çıkarılınca, 1934 yılında kapatılmıştır.

Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü, geçici olarak yerleştiği Maarif Vekâleti binası, 1928 yılında Türkiye’ye gelen Afgan Kralı Emânullah Han ve eşini Ankara’da ağırlamak üzere Dışişleri Bakanlığı’na verilince eski bir Ankara evine, yatılı olan öğrenciler de Çocuk Esirgeme Kurumu binasına taşınmıştır. Bu arada Maarif Vekili Mustafa Necati, Atatürk’ün Orman Çiftliği’nden alınan geniş araziye, kapatılan Ankara Erkek İlköğretmen Oku-